

Јелена Јовановић (Београд)

О реченици посматраној са лингвистичког и стилског гледишта

Кључне речи:
*реченица, исказ, предикациј,
 стилистика, синтакса –
 структурна, комуникативна,
 нормативна, стилистичка.*

У раду¹ се реченица сматра основном јединицом споразумевања која носи обележје предикативности. Утврђује се да структурну страну реченице проучава структурна синтакса, а да комуникативна синтакса проучава њен динамички аспект. Посматрана као комуникацијска форма, реченица је предмет тзв. стилистичке синтаксе. Како је нормативна стилистика својствена језику уопште – у том смислу може се говорити и о нормативној синтакси.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1. Реченица се у *Српској синтакси* Р. Симића и Ј. Јовановић (Симић, Јовановић 2002) сматра „основном јединицом споразумевања која носи обележје те функције“ – тј. обележје предикативности. Индикатори предикације имају посебну улогу: „упућују на садржај речи у ослонцу на одређене околности“, и то тако да саговорник „разуме на које чињенице мисли говорно лице“. Покушаћемо да на

примеру објаснимо наведено схватање предикације. Ради тога ћемо узети једну најпростију реченичну структуру:

– *Пера плаче.*

а) Небитно је како и зашто ‘Пера плаче’. Важан је једино факат ‘плача’. А тај факат је везан за свог носиоца, ‘Перу’. Реченица, дакле, посматрана са тога строго семантичког, и статичког гледишта, представља се као ‘веза двају појмова’, како би рекао

1) Овај рад је урађен у оквиру пројекта 148024Д *Српски језик и друштвена креињања*, који финансира Министарство за науку Републике Србије.

Белић (Белић 1958): субјекта и предиката. Али ово је само једна страна медаље, и само статичко језгро реченичног смисла. Оно се, то језгро, може описати и другим средствима, нпр. конструкцијом ‘плачљиви Пера’. И овде је успостављена иста онаква ‘веза појмова’ као горе. И у њој је ‘Пера’ носилац ‘плача’ (или ‘плачљивости’, што је ближе лексичком значењу придевске речи ‘плачљив’).

б) Потоња конструкција – ‘плачљиви Пера’ – носилац је значења, као и претходна, али то значење, описано именицом и атрибутом, затворено је у себи, није представљено као информација, није преносиво као смисао учесницима споразумевања. Прва, дакле реченица *Пера њлаче*, разумљива је саговорнику као обавест о реалним ванјезичким чињеницама, јер он схвата да се Перин плач негде и у неко дато време дешава. И управо тај моменат – однос онога што значе употребљене речи према реалности, или могућност процене њихове реалности од стране говорника (в.: *Пера можда њлаче*), или потенција (*Пера ди се њлаче*), или стање (нпр.: *Пери се њлаче*) – најзначајнија је и суштинска особеност реченице.

в) Питамо ли се сада који формални елеменат реченице обавља функцију о којој говоримо, одговор ће дати анализа двеју првонаведених конструкција, а резултат те анализе упућује на показатеље односа према реалности. То заправо морају бити неки индикатори времена и места у које се смешта означени садржај. А показатељ времена у реченици заиста постоји: то је лични глаголски облик, овде презент трећег лица јединине *њлаче*.

г) Не заборавимо и на функционалну поливалентност ознаке за лични глаголски облик: она не упућује само на време, него и на лице, тј. на однос онога о чему је у реченици реч према говорнику и си-

туацији у којој се говор обавља. Лични глаголски облик, закључујемо, и његова способност упућивања на временску и месну релацију онога о чему реченица извештава, према ситуацији говорења, јесте жижна ћелија која језик чини тако функционалним и тако битним у животу човека појединца и колектива, каква и јесте свака људска заједница. Човек се споразумева између осталог оријентисући се у простору и времену, и одмеравајући према себи и оријентационим релејима које он поставља – све оно што је битно за његов опстанак и тренутно стање у делатностима које тај опстанак обезбеђују, и мисаоним процесима којима је све то праћено.

2. Према објашњењима у *Српској синтакси*, оно што смо овде описали заправо је ‘актуализација’ општег значења речи којима човек оперише, тј. њихова примена на дати садржај споразумевања, на ‘денотат’ – у једном правцу посматрано, – и препознавање ‘денотата’ као врсте или поткатегорије ‘десигната’, тј. заправо једног ‘случаја’ препознатљивог као значење дате речи.

а) Ова ‘пропулзија’ између општих идеја и предметне стварности јесте у ствари оно што се зове споразумевање – а што, у огољеној техничкој терминологији, ‘инжињери комуникације’ – по Р. Јакобсону – зову: ‘енкодирање’ и ‘декодирање поруке’ (Јакобсон 1966). Пошто се у свему томе најчешће употребљавају именичке речи, које на садржај упућују ‘именујући’ га, денотација се обично зове ‘номинацијом’ или ‘именовањем’. Али не само именичке, већ и друге пунозначне речи имају исту способност: способност упућивања на ванјезичку стварност – реалну и духовну.

б) За објављивање свих тих момента у говору можемо употребити тер-

мин ‘презентација’; а за обраћање при томе саговорнику (или саговорницима) – ‘информација’ (‘обавештавање’). Све ове функције обухватљиве су вишим појмом ‘референција’ – говор о нечему намењен некоме у сврху споразумевања. Реченицу је, пошавши од реченог, могуће дефинисати и на следећи начин:

Реченица је језичка форма са реферативном функцијом, снабдевена лингвистичким обележјима те функције.

2. СТРУКТУРНА, КОМУНИКАТИВНА, СТИЛИСТИЧКА И НОРМАТИВНА СИНТАКСА

1. Зауставићемо се поново и вратити се доста уназад да бисмо показали шта је овде лингвистика, која су лингвистичка гледишта на реченицу и синтаксу могућа, – а шта је стилистика, и која су стилистичка гледишта отворива при проучавању реченице.

а) Прво, видели смо да реченица има своју лексичку основу и предикативна обележја. На њих упућује дефиниција тврдњом да је реченица ‘језичка форма’. За сада смо утврдили да ту основу на неки начин чине именице и глаголи, али помену смо и друге пунозначне речи као називна средства за садржај који се реченицом трансферира у говору. ‘Лингвистичка обележја’, одн. показатељи поменуте трансферирајуће снаге – везана су за лични глаголски облик са његовим граматичким наставцима. Рећи ћемо да се лингвистика бави саставним елементима реченице и начином њихове повезаности у структуру. То је тзв. структурна страна реченице, а проучава је *структурна синтакса*.

б) Сам трансфер значења, међутим, није никакав саставни део реченице, него заправо њена функција, сврха и резултат њене употребе у говору. У дефиницији за

то употребљен је термин ‘реферативна функција’. Наука о употреби језичких средстава у споразумевању јесте језичка прагматика. Прагматика језичких средстава, са своје стране, реализује се у комуникацији, тј. споразумевању људи. Стога је димензију која је горе названа прагматичком – за све знаковне системе па и за језик, сврсисходно звати комуникативном. Поред структурне синтаксе, према томе, као паралелна дисциплина постоји *комуникативна синтакса*. За сада је ову прагматичку димензију удобно схватити као динамички аспект језичких појава, на супрот структурној статистици.

И структурни и прагматички, тј. комуникативни аспект проучавања језичких форми – припадају лингвистици. Значи, и структурна и комуникативна синтакса јесу лингвистичке дисциплине.

в) Али постоји још једна суптилна особност реченичне структуре у односу на синтагматску. Наиме: *Пера илаче* – није само по томе различито од ‘плачљиви Пера’ – што је носилац комуникативне функције језичких елемената, него и по томе што је као форма склопиво и склапа се у самом комуникативном акту. Језик по многим проучаваоцима постоји само док се њиме служимо. Ми бисмо рекли: постоји као фонијска материја која је произведена у говорном апарату пошилаоца, и у виду специфичних ваздушних вибрација допире до чула примаоца, изазивајући у њему физиолошке последице преносиве нервним путевима у његову свест и схватљиве у тој свести као обавест или сл. У жижу интересовања стављамо склапање реченице, дакле артикулацију језичке структуре која је оспособљена за пренос обавести. Она није исто што и синтагматска форма која може послужити као грађа реченице, иначе је похрањена у подсвести у виду потенцијалне енергије

за обављање говорног акта, само енергије обновљиве у виду говорног обрасца.

в1) Управо у том новом смислу посебности – реченица је такође схватљива као динамичка појава, у односу на статичку грађу коју чине лексеме и њихови виртуелни спојеви. Динамика склапања у артикулацијском процесу као саставној компоненти говорног акта – својствена је, према томе, реченици, а није синтагми.

в2) И још нешто. Реченица посматрана у процесу споразумевања оживљена је једним додатним динамичким модалитетом: то је интонација, тонска линија, паузе, темпо изговора јединица из којих се састоји итд. Та средства не преносе информацију о реалним чињеницама, али су индикатор говорничког става према тим чињеницама: да ли их износи незаинтересован за њих, или је одушевљен њима, благонаклон итд., или насупрот – пати због њих, љутит је, ожалашћен, несрећан и сл. Експресивност изражена у поменутих и другим сличним нијансама емоција – једна је од стилистичких категорија, па је реченица посматрана као комуникацијска форма, предмет и стилистике. Предмет је, дакле, и тзв. *стилистичке синтаксе*.

г) Склапање, или механицистички окарактерисано као ‘производња’ језичких средстава – подразумева још један аспект употребе који је опет схватљив као прагматички моменат, али не само као такав, јесте проблем исправности форме. Исправност је у језику мерљива као степен усаглашености са нормом. Нормативна стилистика својствена је језику уопште, а књижевном језику посебно, јер

се тиче правила о изградњи и употреби књижевног језика као средства културне комуникације. У том смислу може се говорити и о *нормативној синтакси*. Исп. нпр. *Нишња за сакријти* – назив серијала на Пинку (Политика 2010: 25). Реч је о германизму који је заменљив домаћим обртом (*Нишња шњо ди ѿребало кријти* или сл.); посебан проблем, међутим, представљају германске конструкције које су тешко преводиве (*Јело за ѿнејти* – *Јело за ношење*: друга је структурно и нормативно прихватљива, али помера смисао – може значити и ‘јело’ као надокнада за ‘ношење’).

2. Побројаним моментима оцртан је оквир у којем ће се кретати наша расправа о синтаксичим и стилистичким аспектима проучавања реченице.

3. РЕЧЕНИЦА КАО ОСНОВНА ЈЕДИНИЦА КОМУНИКАТИВНОГ АКТА

1. Реченица је – како видимо – основна ћелија у којој се виртуелно значење речи сучељава са реалношћу о којој се саопштава, на нивоу говора о конкретnome; или се задржава на одређеној дистанци од реалности, у говору о апстрактnome, о претпостављеноме, жељеноме итд. Али реченица није основни структурни тип говорне речи, како се углавном тврдило и тврди у лингвистици. Држећи се те тврдње, наука о језику је наима запала у велике тешкоће.

а) Несагледиво мноштво дефиниција реченице на упечатљив начин сведочи о овоме². Уз ту долази још једна погре-

2) Немачки синтаксичар Ј. Рис у свом познатом делу (које се у преводу зове *Шња је реченица*) – набројао их је до времена кад је студију писао тачно 140. Сам је формулисао сто четрдесет прву, а од његовог рада до данас накупило их се можда још сто и више (Ries 1928).

шна претпоставка, а то је она о обавезној двочланости реченице. И поред тога што се структура класичних индоевропских језика узима за полазиште и образац функционално ефективног обликовања говорне речи, а у класичним језицима реченица није обавезно двочлана, и упркос опоменама неких истраживача – двочлани реченични тип С + П, иако само један од више њих, али једини у западноевропским језицима, постао је теоријским моделом о којој се ослања већина лингвиста.

б) Та околност рађа још једну нерешиву недоумицу – ону око односа субјекта и предиката. Присталице теорије о предикату као структурном стожеру оптужују оне друге за превид факта да конгруенцијски односи једнозначно упућују на субјекат као управну, а предикат као зависну саставницу те структуре, а они други ове за потцењивање битног момента: да на предикату почива ‘моћ суђења’. Старији руски теоретичари нпр., почев од Буслајева (Буслаев 1959: 258) па даље, заговарали су идеју о примату предиката над субјектом.

в) Почетком двадесетог века, међутим, преовлађује мишљење о субјекту као структурној доминанти реченице (Шахматова 1925). У другој половини двадесетог века поново се озбиљна пажња посвећује теорији о предикату као структурном и функционалном језгру реченице (Белошапкова 1967: 33; Белошапкова 1977: 170). Крајем тога века и почетком нашег, јављају се симптоми опште сумње у могућност разрешења овога научног питања, па се теоријски интерес преноси на план ‘функционалне’ и ‘комуникативне’ синтаксе, повремено уз потпуно запостављање базичних питања језичке структуре.

г) Структурна синтакса, међутим, остаје темељ свега синтаксичког суђења

о језику, и база за све остале теоријске поставке о језику. Но остављамо те проблеме онима који се упусте да читају *Српску синтаксу*, и враћамо се питању основне јединице комуникативног акта.

2. Наша поставка формулисана у *Српској синтакси*, гласи да је реченица најважнији и кључни, али не једини синтаксички појам. И реченична структура јесте најбитнија структурна форма комуникацијски релевантних јединица језика, и најбитнија структурна појава у језику посматраном као средство комуникације (а не као статични инвентар форми). Али је то ипак само једна од структурних појава која занима синтаксичара као начин уобличења вишечланих форми, на једној страни, и као механизам покретања језичке машинерије у акцији споразумевања, на другој.

а) Базна ћелија у којој егзистирају синтаксички структурни типови, и у којој се комбинују или сукобљавају међусобно – јесте заправо *исказ* (р. *высказывание*, нем. *aussage*, енгл. *utterance*): свака форма која се самостално употребљава или може употребити у процесу споразумевања да било како пренесе неку обавест или сл. Реченица коју смо узели за пример: *Пера йлаче* – јесте једна исказна форма. Исказна је форма и: *Плачљиви Пера* – када је активирана у говорној делатности без артикулацијског ослонца на друге форме, када је паузама издвојена из контекста, када је у апсолутној позицији – како би рекао Блумфилд (Блумфилд 1970).

б) Разлика међу овим формама заправо је само у томе што реченица располаже посебним лингвистичким ознакама које је оспособљавају за функцију преношења обавести у споразумевању, док нереченични исказ нема тих ознака,

а функционише у ослонцу на околности употребе или контекст. Исказ је и именица: *Тишина!* – изречена у сврху утишавања нпр. разреда у школи или сл. Исказ је и скуп од више реченица: *Пера њлаче јер ја је мама изјрдила.* – Иако свака од реченица има сопствене оријентацијске ознаке којима свој садржај поставља у однос према реалности, оне све заједно имају јединствен смисао, заједничку интонацијску линију, и заједнички комуникативни ефекат.

3. Резултат наших интерпретација може се овако формулисати.

(а) Основна ћелија споразумевања јесте исказ – свака форма изговорена самостално и употребљена да пренесе обавест.

(б) Реченица је структура која појединачно или у скупу служи да лингвистичким средствима активира исказ за пренос обавести.

(в) Реченица је по правилу састављена од два члана – субјекта и предиката; али пошто је носилац показатеља обавесне функције предикат, то субјекат није неопходан члан реченице уколико то није наложено граматичком принудом датог језика (српски *Говорим енглески* – према немачком *Ich spreche Deutsch* или енглеском *I speak english*).

(г) Према томе, два типа исказних форми, непредикативне и предикативне, начелно су равноправне у употреби, што је лепо показати на два примера из поезије Ј. Ј. Змаја (1958: 90, 139):

*Пођем, клецнем, идем, засјајавам,
Шеталицу сају задржавам;
Јурим, дежим, ка очајник клети,
Зборим речи, речи без памети:
„Не сме нам умреши!“
Овде сад;
Велим доју: „Она је још млада!“
Вичем њравди: „Она се још нада!“
Анђелима: „Ви јој срца знате!“
Вичем земљи „Она није за те!“
Ниоткуда нема ми одјека, –
Вичем себи: „Зар јој нема лека?“
Идем, сјанем, ка очајник клети
Зборим речи, речи без памети:
„Не сме нам умреши!“
Овде њи!
Идем, сјанем, па ми клоне глава,
Над колевком, где нам чедо спава.
Чедо с’ буди, па ме гледа немо,
Гледамо се, ња се зајлачемо;
Па и њему ка очајник клети,
Зборим речи, речи без памети:
„Не сме нам умрети!“*

Ала ј’ леп
Овај свет, –
Онде њошок,
Овде цвети;
Тамо њива,

Ено сунце,
Ево хлад;
Тамо Дунав
Злаја њун,
Онде ѡрава,
Овде ждун.
Славуј пева,
Не знам гди, –
Овде срце,

а) Први пример, тј. четврти Змајев 'увелак', прожет је глаголским формама које директно и упечатљиво одсликавају песников очај и успаниченост пред драматичним расплетом болести који је неминован. Уместо резигнације у очају, описује се узбуђење, устумараност у потрази за излазом, а то је изјашњено глаголским речима којима је прожет текст.

б) Четрдесет и седми 'ђулић', дакле други наш пример, одише кликтавим одушевљењем од среће. Али ликовање, опет супротно очекивању, песник не изражава буком и покретом, већ мирним уживањем у лепотама природе. Ова је описана као задовољство оним што песника окружује, и то је описано смиренним, али среће пуним ређањем детаља који описују унутрашње задовољство оним што га окружује. Опис је стога скоро у целини саткан од именица, и непредикативних исказа.

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

1. Када саберемо утиске о нашим примерима, постаје јасно да статика и динамика у језику није исто што и статика и динамика у реалности коју језиком описујемо.

а) Језичке структуре имају своју динамику и своју статистику, које су резултат у првом реду намере језичке активности, тј. говорне интенције, а не неког 'изоморфизма сиганса са сигнатумом', како се у лингвистици често тврди.

б) А динамику овде, одн. у примерима које смо анализирали, идентификовали смо као својство реченичних форми, на супрот нереченичном начину исказивања, који је по правилу статичан по карактеру.

2. Са своје стране, динамика и статика су стилистичке категорије – супротстављене структурним и прагматичким особеностима говора и језика, које проучава лингвистика.

397

summary

Σ On the Sentence Observed from the Linguistic and Stylistic Standpoints

This paper demonstrates that the basic cell of communication is the utterance – i.e. any form pronounced as an independent unit and used to convey information. A sentence is a structure which, both in isolation and in groups of sentences, serves to activate the utterance with the aim of conveying information: it is a language form with the referential function. According to that, the two types of forms of utterance, the non-predicative and the predicative, are in principle equal in terms of use. The indicators of predication have a special role: they refer to the contents of the words drawing on particular circumstances, in such a way that the interlocutor understands what facts the speaker is referring to. The conclusion is that the finite verb form is the focal point which makes language as functional and as essential in the lives of individual humans and groups, as is any human community.

Литература:

398

- Белић 1958: **Белић, Александар**. О језичкој природи и језичком развоју 1. – Београд: САНУ.
- Белошапкова 1967: **Белошапкова, В. А.** Сложное предложение в русском литературном языке. – Москва.
- Белошапкова 1977: **Белошапкова, В. А.** Современный русский язык. Синтаксис. – Москва.
- Bloomfield 1970: **Bloomfield, Leonard**. Language. 11. ed. – London.
- Буслаев 1959: **Буслаев, Ф. И.** Историческая грамматика русского языка. – Москва.
- Змај 1958: **Змај, Јовановић Јован**. *Песме*, Нови Сад – Београд: скз – мс. – С. 90, 139.
- Золотова и др. 1998: **Золотова, Т. А., Онипенко, Н. К., Сидорова, М. Ю.** Коммуникативная грамматика русского языка. – Москва: РАН – МГУ.
- Јакобсон 1966: **Јакобсон, Роман**. Лингвистика и поетика. – Београд: Нолит.
- Јовановић 2009: **Јовановић, Јелена**. О проширеним реченицама, и о синтаксичком статусу 'проширења'. In: Књижевност и језик. – Београд. – Књ. LVІ, св. 1–2. – С. 35–45.
- Политика 2010: Политика. – Београд. – 22. април. – С. 25.
- Ries 1928: **Ries, John**. Zur Wortgruppenlehre. – Prag.
- Симић 1975: **Симић, Радоје**. Теоријско-методолошки проблеми у типологији словенске реченице. In: Јужнословенски филолог. – Београд. – Књ. XXXI.
- Симић–Јовановић 2002: **Симић, Радоје, Јовановић, Јелена**. Српска синтакса 1. – Београд: ндсј и Јасен. – С. 360.
- Стевановић 1991: **Стевановић, Михаило**. Савремени српскохрватски језик 11. – Београд: Научна књига.
- Шахматова 1925: **Шахматова, А. А.** Синтаксис русского языка. Вып. 1. – Ленинград.
- Шведова 1980: **Шведова, Н. Ю.** Русская грамматика 11. – Москва.